

GÖÇENLER VE GÖÇÜ İZLEYENLER

S anatın gizemli bir gücü var; acıdan güzellik yaratıyor. 1920'lerde Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesinin gündeme geldiği bu son yıllarda, acılı olaylar zincirinin anlamı da artık bu gizemli yolda yol alıyor gibi geliyor bana. Nefes kesici bir serüven mi desem, epik bir şiir mi, hüznünlü bir aşk masalı mı, rengârenk bir tablo mu, bir romantik film mi, özlemlili bir senfoni mi? Öyle bir şey!

Ama ben bir tür mübadilim. Üçüncü kuşak değil, orijinalim. Doğduğum topraklardan ayrı yaşayan milyonlarca insandan biri. Yine de en şanslılardan; ne bu göç sırasında yakınlarını kaybedenlerden, ne de eski evini ziyaret etmesi yasaklananlardan. Yani hem diyet minimum, hem özlemi gidermem olanaklı. Dolayısıyla göç olayına yaklaşımım da kişisel sitem ağırlıklı. Şikâyetimi nereye yönelteceğimi saptamam yıllar aldı. Kimileri "sebepler" büyük güçlerdir dedi, kimileri Yunan saldırganlığı, kimileri milliyetçi Türk yönetimi. Benim suçlum "dönem"dir.

Bu kitapta okuyacağımız öykü(ler) Anadolu'da yaşamış ama göç etmek zorunda kalmış yapı ustalarının dünyasındandır. Terk ettikleri, memleketleri Anadolu'dur; gittikleri yeni ülke, elinden geldiğince yaralarını sarak onları barındırmaya çalışmış olan Yunanistan'dır. Hiç dinmemiş acılarının kaynağı –en azından ben onları öyle algılıyorum– terk edilmiş çocukluk yıllarının bir mahalle köşesi, bir kapı komşusu, bir kiliseyle mezarlık, baharda bir akarsuyun kokusu ve doğal olarak, kargaşada kaybolan bir nine, bir kuzen, bir oyuncak, bir kedidir. Bunları Yunanistan'da bulamadılar.

Bu insanların öyküsüne önsöz yazmak, hiç tanımadığımız uzak yabancı bir ülkede bir tapınağa girmek gibi zor bir iş. Kutsala saygısızlık (*sacrilege*) etme korkusu gibi bir şey; bilmeden ve istemeden yapıyor olsak da. Onların acısı öyle derin ki, saygıyla susmak belki de en doğru davranıştır.

ULUSAL DEVLETLER

Tarihsel bir sürecin son perdesidir nüfus mübadelesi. Milliyetçiler bunu hiç kabul edemiyorlar ama –zaten onları milliyetçi kılan bu inkârcı inançlarıdır– millilik ya da milli kimlik, dünyamızda yeni, yepyeni bir ol-

HACIUSTALAR: AKDAĞMADENİ'NDEN ARİDEA'YA BİR MÜBADELE ÖYKÜSÜ

9

gudur. Balkanlar'da 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkar, Osmanlı Türkofonları arasında ise yüz yıl sonra. Yunanlılardan başlayarak milli devletler kurulur. Bu tür "çağdaş" devletlerin kuruluşu salgın halini alır. Artık günümüzde ne aşımın, ne tedbirin bir yararı olabilir; devlet deyince ulus-devlet anlaşılıyor ve bu şeylerden birine "sahip" olmayan topluluklar kendilerinde bir eksiklik hissediyorlar.

Daha önceki devletler "milli" değildi. Dönemimiz öyle bir dönem ki artık eski devlet anlayışının olumlu yanlarının da olduğunu söylemek tahrik sayılmaktadır. Oysa eski tip devletlerde insanlar dinlerine, dillerine ve bilmem nelerine göre sınıflandırılmaz, kimileri kayırılıp kimileri kurbanlık sayılmazdı. Devlete karşı suç işlemek ve "üst"lerin istediğini yerine getirmek barış içinde yaşamak için yeterliydi. Yaşamınıza karşı tehdit, olsa olsa ülke dışından gelebilirdi.

İnsanlar bu tür devlet içinde mutlu muydular? Herhalde değilirdi. Orada da "insan hakları" ihlal ediliyordu, kimileri devlete daha yakın sayılıyordu, kimileri "tâbi" cemaatlerin üyesiydi, sınıf farkları çarpıcıydı, özgürlükler çok sınırlıydı; ama daha kötüsü yoksulluk vardı, bulaşıcı hastalıklar aniden etrafa ölüm saçabiliirdi, eşkıyalar kırsal alanı talan edebilirdi, mahalle ve köy düzeyinde bağnazlık kişinin günlük yaşamını zehir edebilirdi. Ama bu acılar sadece kısmen devletin yapısından kaynaklanırdı; çoğu, dönemin teknik olanaklarının sınırlılığının sonucuydu, devlet anlayışına değil, döneme endeksliydi.

Sonra milliyetçi dönem geldi. Ulus-devlet bir kutsal hedefe dönüştü, gaza fikri gibi bir inanca... Ölümü göze almaya geçecek bir ideal olarak kitleleri sardı. Araştırmacılar bu inanca "etnolatriti" dediler, yani ulus-tapıcılığı. Bu yeni inancı taşıyanlar Haçlı Seferi erleri gibi yeni idealleri yönünde her fedakârlığı göze aldılar. En başta kendi hayatlarının değerini düşürdüler, ölüm "mefkûrenin" karşısında önemini kaybetti; sonra da doğal olarak "öteki"nin hayatı bütünüyle değersiz sayıldı.

Hemen hemen bütün Balkan ülkelerinde aynı sahneler tekrarlandı. Ulus-devlet içinde tek bir millet yaşatma yolunda etnik arındırmalar tezgâhlandı. Tehditle kaçırımlar, baskılarla biktırmalar, tehcirlerle uzaklaştırmalar, kıyımlarla bitirmeler... Bu olayları yapanlar hep haklı çıkarmaya ça-

10

GÖÇENLER VE GÖÇÜ İZLEYENLER

İhtılar kendilerini. Dilin kemiği olmadığı gibi, mazeretlerin de sonu yok. Balkanlar'ın Müslümanları yok edilirken, "tarihsel haklar" savunuldu, "Burada önce biz vardık" dendi; Osmanlı aynı işi yapınca "devletin bekası" söyleni kullanıldı, "Devlet tehdit ediliyor" dendi.

Bu dönemin acısına neden olanlara kızamıyor insan. Onlar bir ideal adına hayatlarını tehlikeye attılar, olmadık fedakârlıklara katıldılar; birçoğu bu yolda öldü, sakat kaldı, rahat bir yaşamı ellerinin tersiyle itip "genel çıkar için" gönüllü zor yolu seçtiler, Haçlı Seferine katılan sıradan gönüllülerin çoğu gibi. Dürüsttüler, hani savaştan önce bahçıvan, savaştan sonra yine bahçıvan kalan o er gibiydi çoğu. Ama onların iyi niyeti olayları değiştirmiyor.

Tarihte milliyetçiliğin neden olduğu acıya başka hangi ideal neden oldu acaba? Kaldı ki bela hâlâ başımızın üstünde.

MÜBADELE OLAYI

Türkiye ile Yunanistan arasında uygulanan mübadeleyi anlamak için biraz eskiye bakmak gerek. 1821 Yunan İhtilali sırasında Mora'daki Tripolis (Trebliçe) katliamı herhalde ilk işaretlerden sayılır. Bağımsızlık savaşını kıyımlarla durdurmaya çalışmak bu karşıtlığı bir sarmala dönüştürdü. Artık "çağdaş" devletin içinde "yabancılar" istenmiyordu. Sonra Balkan Savaşları sırasında ve hemen sonrasında "Türkler" (daha doğrusu Müslümanlar) sürüldü, öldürüldü. Jön Türklerin tepkisi aynı şiddeteydi. "Vatan" 1912-1915 yıllarında ve Birinci Dünya Savaşı süresinde elden geldiği kadar Ermenilerden ve Rumlardan "temizlendi". Ege Bölgesi sistemli bir uygulama ile Rumlardan arındırıldı.

1915 olayları, Anadolu'dan Rumların birinci büyük göçüdür. 1919'da Yunan ordusunun İzmir ve civarına yerleşmesiyle Anadolu dışına kaçmaya zorlanan Rumların bir bölümü gerisin geriye eski evlerine döndü; ancak oraya yerleştirilmiş Türklerle karşılaştılar. Arazi ve mülk zor kullanarak eski sahiplerine iade edildi. Artık komşuluk ilişkisi de eski tadını kaybetmişti. Toplum bir arada tutan saygı ve anlayışın temeli yok edilmişti. Düzen gönüllü bir uzlaşma temelinde değil, her iki tarafça silah zoruyla sağlanıyordu. Ülke ve halk iki düşman kampa bölünmüştü. Her iki tarafın da algılamalarında

HACIUSTALAR: AKDAÇMADENİ'NDEN ARİDEA'YA BİR MÜBADELE ÖYKÜSÜ

11

–ve bu çok yaygın bir biçimde öyleydi– "biz-öteki" kavramı yer etmişti. Bir Türk romancısının çok "güzel" vurguladığı gibi: "Ya biz, ya onlar!" Buna günümüzde "toplami sıfır" (*zero sum*) anlayışı diyorlar. Milliyetçi anlayışı çok "veciz" bir biçimde dile getiren bir sözdür bu: İkimiz de aynı anda kârlı çıkmayız. Eskiden *homo homini lupus* [insan insanın kurdudur] dedikleri gibi.

Lozan Antlaşmasıyla nüfus mübadelesinin gerçekleştiği söylenebilir, ama işin aslı biraz farklıdır. Birincisi Ege Bölgesi'nde, ikincisi Orta Anadolu'da olmak üzere iki farklı uygulama söz konusudur. Ashında bir de ara durum var: Doğu Karadeniz (Pontus) Bölgesi.

İstiklal Savaşı alanını oluşturan Batı Anadolu bölgesinde "mübadele" olmadı, Rumların çoğu savaşın hemen sonunda kaçmaya zorlandı. Bu "mübadillerin" anlattıkları hiç hoş değildir. Birçoğu öldürüldü, kaçanlar geriye yaşlılarını, çocuklarını, yakınlarını bıraktı; aileler dağıldı, yıllarca akrabalar birbirini aradı durdu. Altmışlı yıllara kadar Atina radyosu her hafta birilerini arayan "mübadillerin" anonslarını duyurdu.

Kaçan ve ölen Ege Rumlarının sayısının bir milyona yakın olduğu söylenir. Sayıları çok daha az olan ve Orta Anadolu'da yaşayan Rumların durumu farklı: Onlar savaşın şiddetini yakından yaşamadı, "Ya biz, ya onlar!" uygulamasına katılmadı. Mübadeleyi yaşayan bu kesimdir. Komisyonlar kurulmuş, üçüncü taraf gözlemcilerince mülkleri sayılıp zabıt tutulmuştu; gemilere bindirilmiş ve Yunanistan'a yolcu edilmişlerdir. Aynı uygulama Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar için de geçerli. Bu kesim de çok çaktı ama anlattıkları o denli ürpertici değildir: Ölümlerle debelleşmek başka bir şeydir.

Bir de Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan Rumların öyküsü var. Orada da anlatılanlar karışık: Kimi durumlarda olaylar Ege'deki gibi gelişti, kimi durumlarda daha yumuşak. Sonunda yaklaşık bir buçuk milyon Rum ile beşyüz bin Türk "mübadele" edildi.¹

HACIUSTALAR

Yukarıda anlatılanlar istatistiklerin gerçekliğidir. Genellemelerdir. "Mübadeleye" o günün, yani 1920'lerin açısından baktığımızda gördüklerimizdir. Buna göre Anadolu'yu terk eden Rumlardır, hatta Yunanlılar.

12

GÖÇENLER VE GÖÇÜ İZLENLERİ

dır, gelenler de Türk. Bu anlayış milliyetçi paradigmanın tipik bir söylemidir: İki taraf vardır, "biz" ve "ötekiler". Herkes bu iki grubun içine sığdırılmaktadır. Bu kalıplara sığmayanlar ve bir yanları dışarıda kalanlar ne olacak? Bu durumlar ya görmezlikten gelindi ya da baskılarla bu kalıplara uyduruldu.

Milliyetçi ideoloji, yine bu ideolojinin yaygınlaştırdığı görüşe göre, milli özellikleri korur, özellikle yabancıların güya "olumsuz" etkilerine karşı "özgünlüğü" savunur. Oysa aslında milli devlet merkezi eğitimle, kimi zaman da yasaklar getirilerek, örneğin bir dilin konuşulmasını yasak ederek, toplum içinde farklılıkları yok eder. Sağlanan "bütünlük" var olan bir özellik değildir, birilerinin planlayarak yarattıkları yeni bir durumdur. Kısaca, "milli özellik" bir keşif değil, bir icattır.

Mübadele denen uygulamaya resmi bakış açısından değil de, çokkültürlü bir dünyanın varlığını veri olarak kabul eden bir anlayış çerçevesinden baktığımızda gördüklerimiz çokyanlıdır, rengârenktir, komplekstir, şartırtıcı bir zenginlik içerir. İnsanlar "biz" ve "ötekiler" olarak ayrılmaz. Yunan diye sürülen insanların bir kısmı, Karamanlılar örneğin, anadil olarak Türkçe konuşurdu. Büyük bir bölümü başka dil de bilmezdi. Girit'ten anavatanına gelen Türklerin büyük bölümü de yalnız Yunanca konuşurdu. Bu durumlar milli şablona uymadığı için bu insanlar yeni vatanlarında kendilerini baskı altında buldular. Örneğin Türkiye'de dilleri yasak dil sayıldı, Yunanistan'da dil kimliklerini gizlemek gereğini duydular.

Karamanlılar Ortodoks Hıristiyan bir cemaati yüzyıllarca. 1860'lardan sonra yavaş yavaş bir tür "Yunan" etnik bilinci edinmeye başladıklarını gösteren çalışmalar vardır. Ama bu, sürülmeleri için gerekli bir neden miydi? Farklı etnik bilinç etnik arındırma için yeterli bir neden mi? Bu sorular bugün sorulabilmektedir ama o yıllarda arındırma her iki hükümetçe tartışmasız doğru bir karar olarak görüldü. Rumlardan çoğu zaten mübadeleden önce Yunanistan'a kaçmak zorunda bırakılmıştı; Yunan tarafı Yunanistan'daki Müslümanların evlerini boşaltıp gelenlere oturacak yer bırakmalarını istiyordu. Taraflar zoraki mübadeleye karar verdiler.

Bu mübadele dünyada tekmiş! Hem taraflar insanları efendi efendi trampa etmiş hem de uygulamayı zorla yaptırmış; yani yurttaşlara din

HACIUSTALAR: AKDAÇMADENİ'NDEN ARİDEA'YA BİR MÜBADELE ÖYKÜSÜ

13

değiştirerek ya da etnik bilinç beyanında bulunarak memleketinde kalma olanağı bile tanınmamış. İnsanların ne denli "zayıf mahluklar" olduğunu iyi bilen büyüklerimiz, bir hinoğlu hinlik ederler de eski evlerine sokulup kokusunu içlerine çekerler kaygısıyla, gönderilenlerin doğum yerlerini ziyaret etmelerini bile on yıllarca yasaklamış. Bazen kamyonlarla taşınan koyunları görürüm ya da kafeslerden başları sarkmış üst üste yığılmış piliçleri. Acırım. Belki bilinçaltımda mübadiller depreşir.

Bir de "Kim kârlı çıktı, Türkiye mi Yunanistan mı?" tartışması var ki evlere şenlik! Tek tek insanların varlığının yadsınmasını veri olarak kabul eden bu sorunsal günümüzde hâlâ bu etnik arındırma mantığının geçerli olduğunu kanıtıyor. Yüz binlerce insanı isteklerine karşın sağa sola süreceksiniz (Sahi, kim oluyorsunuz siz?) sonra da soyut bir kavram olan "ulus"un kârından söz edeceksiniz!

İşte böyle bir şeydi "nüfus mübadelesi"...

✿

Sonunda, bu acılı göç olayı konusunda daha çok edebi sayılacak bir yazı çıktı ortaya. Modaya uyup tam tersini istememe karşın, kuşkusuz bilinçsiz, mübadeleden ben de bir tür güzellik çıkarmaya mı koyuldum? Bir sentez yaparsak, belki de sanatın güzellik diye sunduğu, henüz kelimesini bulamadığımız başka etkileyici bir boyuttur. Yaşamın kendisini dikkat etmediğimiz bir açıdan sunarak, ne denli acılı olursa olsun, değişik varoluş biçimlerinin bile yaşanmaya değer olduklarını bize anımsatmaktadır. Buna, var olma sevinci denir mi, bilemiyorum. Belki "bizlerin" bu acıları paylaşmamış olmamızın sevincidir. Ama, her halükârda, sanatın böyle güçlendirici bir yanı var. Yine de acısız bir geçmişin yazısını yazmış olmayı tercih ederdim.

HERKÜL MİLLAS

14

GÖÇENLER VE GÖÇÜ İZLEYENLER